

‘Het voelt zo minderwaardig’.

Een analyse van vragen over gender uit de vragenrubriek van Refoweb.

Aart van Drie, R.Ruard Ganzevoort & Mark Spiering

Tijdschrift voor Genderstudies 16(4), 2013, 5-17.

In de reformatorische gezindte is er in het algemeen sprake van een duidelijke rolverdeling tussen mannen en vrouwen. De discussie over het vrouwenstandpunt van de SGP geeft hier duidelijke voorbeelden van. Sommige reformatorische christenen ervaren problemen met de traditionele genderconcepten en zoeken hulp. Gezien de gevoeligheid van het onderwerp kiezen sommige mensen voor de anonieme hulpverlening of de anonieme pastorale zorg (Hendriks, 1991). Er is weinig bekend over de problemen en vragen met betrekking tot gender waarvoor reformatorische christenen hulp zoeken. Het doel van dit onderzoek is om deze lacune te vullen. Dit doen we door een analyse van vragen van de anonieme pastorale zorg die Refoweb online aanbiedt. Deze vragen geven een uniek beeld van de problemen die vooral vrouwen in de reformatorische gezindte kunnen ervaren. Deze studie geeft specifieke aandacht aan de *agency* van de vraagstellers binnen de context van hun eigen sociale en religieuze systeem.

Gender

Gender is een relatief nieuw begrip. In 1955 werd het voor het eerst in een wetenschappelijk artikel genoemd. Doordat de term gender werd ingezet om de sociale en culturele aspecten van de verschillen tussen mannen en vrouwen te onderscheiden van de biologische verschillen (sekse) is er een forse toename van het gebruik van deze term te constateren (Haig, 2004). In de jaren tachtig van de vorige eeuw introduceerde Scott (1986) het begrip gender als een analytische term voor het onderzoek naar de constructie van sociale identiteiten en relaties, en de articulatie van machtsverhoudingen. Gender bestaat volgens haar ten eerste uit de sociale en culturele geconstrueerde verschillen tussen de seksen die op vier onderling verbonden niveaus geanalyseerd worden.

Het eerste niveau is de symbolische en mythische beeldvorming over 'mannelijkheid' en 'vrouwelijkheid' in een sociaal systeem. De normatieve

concepten die deze beeldvorming beheersen vormen het tweede niveau. Deze concepten worden meestal in binaire opposities uitgedrukt. De binaire opposities, ook wel dualismes genoemd, structureren de wereld conceptueel in twee tegenover elkaar staande beginselen (Warren, 1988). Binnen het binaire systeem gaat men ervan uit dat vrouwen en mannen zich ontwikkelen volgens traditionele geconstrueerde genderconcepten, waarbij mannen worden gedefinieerd door hun masculiniteit en vrouwen door hun femininiteit (Isherwood, 2004). De constructie van genderrelaties wordt vaak gebaseerd op veronderstelde 'essentiële' of 'natuurlijke' verschillen tussen mannen en vrouwen. De normativiteit van deze concepten komt via doctrines binnen een sociaal systeem tot expressie. Binnen een systeem kan een bepaalde normering zo dominant zijn dat het alternatieven uitsluit.

Op het derde niveau van de constructie van genderidentiteiten bevinden zich de maatschappelijke instellingen waarbinnen normatieve concepten rond gender tot expressie komen (Scott, 1986). Tot slot onderscheidt Scott als vierde niveau de psychologische reproductie van gender in de subjectieve identiteiten van een individu. Op dit analyiseniveau probeert men inzicht te verkrijgen in de manier waarop beeldvorming en normering binnen sociale systemen in verband staan met de individualiteit van een persoon.

Naast de vier verschillende niveaus waarop de genderconcepten kunnen worden geanalyseerd, benoemt Scott een tweede aspect van gender, namelijk dat de binaire opposities van genderconcepten een verschil in machtsverhoudingen met zich meebrengen. Deze tweeledige definiëring van Scott biedt de mogelijkheid om gender als analytische categorie toe te passen op sociale systemen, zoals economie, wetenschap en politiek, maar ook op een religieus systeem, zoals in dit onderzoek dat van reformatorische christenen.

Reformatorische christenen en gender

De reformatorische christenen kunnen worden beschreven aan de hand van het feit dat ze een Nederlandse kerkelijke traditie omvatten die onlosmakelijk verbonden is met een aantal kerkelijke verbanden. De Gereformeerde Gemeenten is daarvan met 103.000 leden het grootst (Bernts, de Jong, & Yar, 2006). Ook de Gereformeerde Gemeenten in Nederland, de Oud-Gereformeerde Gemeenten, een deel van de Gereformeerde Bond in de Protestantse Kerk in Nederland, het grootste deel van de Hersteld Hervormde Kerk en een deel van de Christelijk Gereformeerde Kerken worden tot reformatorische kerken gerekend. Belangrijke geloofsgeschriften voor reformatorische christenen zijn in eerste instantie de Bijbel, die men veelal in de Statenvertaling leest, vervolgens hebben de 'Drie Formulieren van Enigheid,' de Nederlands Geloofsbelijdenis, de Dordtse Leerregels en de Heidelbergse Catechismus een groot gezag (Oomen, Guijt, Meijvogel, Ploeg, & Rijke, 2009).

De in totaal 221.000 leden van reformatorische kerken zijn geografisch te lokaliseren in de *bible belt*, die diagonaal door Nederland loopt van Zeeland tot aan de kop van Overijssel (Bernts, de Jong, & Yar, 2006). Daarbij is de reformatorische gezindte te definiëren aan de hand van de krant die gelezen wordt (het Reformatorisch Dagblad), het blad dat gelezen wordt (de Terdege of de Gezinsgids) en de trouwe stem op de Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP). Reformatorische christenen wijzen over het algemeen televisie af, in tegenstelling tot (gefilterd) internet. Op zondag twee keer naar de kerk is de norm. De kinderen gaan naar reformatorische scholen en het sociale leven (veel verenigingen, weinig sporten) speelt zich grotendeels in eigen kring af (Baars-Blom, 2006; Oomen, Guijt, Meijvogel, Ploeg, & Rijke, 2009). Daarmee vormen reformatorische christenen een van de laatste resten van een verzuild bestel.

Specifiek sociologisch onderzoek onder reformatorische christenen over gender is schaars. Er zijn wel verschillende sociologische studies gedaan onder conservatieve protestanten, waaronder de reformatorische christenen ook gerekend kunnen worden. Over het algemeen worden conservatieve religieuze geloofsovertuigingen geassocieerd met traditionele genderconcepten (Gay, Ellison, & Powers, 1996; Peek, Lowe, & Williams, 1991). Een orthodoxe Bijbelvisie blijkt te correleren met traditionele genderconcepten, zoals de man als beschermer van het gezin, maar niet met vijandig seksisme (Burn & Busso, 2005; Maltby, Hall, Anderson, & Edwards, 2010). Het onderzoek dat Baars-Blom (2006) onder leerlingen van reformatorische scholen heeft gedaan, laat zien dat veel meisjes zich laten leiden door hun voorkeur voor een traditionele genderrol, met man, kinderen en toekomstige taken in het huishouden.

Agency in religieuze context

Voor vrouwen uit een conservatief religieus milieu hoeven de genderconcepten niet per definitie onderdrukkend te zijn (Bulanda, 2011; Gallagher & Smith, 1999). In studies naar de deelname van vrouwen aan conservatieve bewegingen onderscheidt Bracke (2003) het begrip *agency*. Hierbij is *agency* (of zelfbeschikking) het subjectief handelen en keuzes maken in relatie tot de omgeving. Vanaf de jaren negentig focusten vrouwenstudies zich steeds meer op *agency* van vrouwen. Het benadrukken van het begrip *agency* bij religieuze conservatieve vrouwen roept kritische vragen op. Mahmood (2005) laat zien dat vanuit feministisch standpunt *agency* vaak wordt verstaan als het realiseren van eigen doelstellingen tegen alle gewoonte, tradities of godsdienst in. *Agency* wordt dan vaak verbeeld als verzet of opstand tegen de bestaande structuren. Dit liberale feministische begrip van *agency* blijkt niet zomaar van toepassing binnen traditioneel religieuze sociale systemen. Bracke (2008) pleit dan ook voor een ander begrip van *agency*, namelijk een niet-liberale en niet-seculiere vorm van *agency*. Religieuze vormen van *agency* vragen om een andere taal. Een taal

waarin subjectvorming aansluit bij de traditie en bij alle dynamiek die binnen die traditie aanwezig is, inclusief de capaciteiten om de traditie te transformeren (Bracke, 2008). Vormen van *agency* kunnen alleen begrepen worden vanuit de discoursen en structuren van hun sociaal-culturele context (Mahmood, 2005).

In navolging van Doodeman (2012) kunnen er drie vormen van *agency* onderscheiden worden: *ascribed agency*, *constructed agency*, en *actualized agency*. Hoewel ze hier in onderscheid van elkaar worden genoemd, zijn ze in de praktijk voortdurend met elkaar verweven. Ook moet worden benadrukt dat, hoewel het belangrijke aspecten zijn, zij geen volledig beeld van *agency* bieden. De *ascribed agency* is de *agency* die de traditie en sociale context aan iemand toekent. De *constructed agency* is die iemand zelf op narratief niveau construeert. De *actualized agency* is de *agency* die iemand ook daadwerkelijk vorm geeft. Bij de *ascribed agency* en *actualized agency* gaat het om de *agency* die iemand ook daadwerkelijk vorm kan geven. Ze zitten op het niveau van feitelijk gedrag, terwijl de *constructed agency* zich op het niveau van innerlijke betekenisgeving bevindt.

Anonieme pastorale hulpverlening

Dit onderzoek richt zich op de analyse van vragen uit het anoniem pastoraat. Het anoniem pastoraat, zoals het internetpastoraat, is een vorm van pastorale hulpverlening. Kenmerkend voor anoniem pastoraat is dat de persoon die pastorale zorg vraagt in zekere mate anoniem blijft door zijn of haar naam niet bekend te maken of door hulp te zoeken bij een pastor die niet verbonden is aan de plaatselijke kerkelijke gemeente (Hendriks, 1991; Mills, 2011). Angst dat het probleem niet wordt geaccepteerd of de angst voor mogelijke sancties zijn redenen waarom mensen het anoniem pastoraat verkiezen boven de plaatselijke pastor, zoals de predikant of ouderling van de kerk. Circa de helft van de mensen die pastorale zorg vragen bij het anoniem pastoraat vreest een of andere sanctie, terwijl dit bij mensen die pastorale zorg ontvangen in hun eigen geloofsgemeenschap maar voor 10 % een rol speelt (Hendriks, 1991).

In dit artikel worden de vragen geanalyseerd die geplaatst zijn in de vragenrubriek van Refoweb, een netwerksite voor reformatorische christenen. In een kwantitatieve analyse wordt gekeken hoeveel vragen er over gender worden geplaatst op Refoweb. Hierbij is de verwachting dat de meeste vragen door vrouwen worden gesteld. Een kwalitatief deel van ons onderzoek richt zich op de inhoud van de vragen. Omdat het gaat om hulpvragen wordt verwacht dat in de vragen problemen rond genderconcepten naar voren komen, zoals de onderschikte positie van de vrouw in het gezin en in de kerk. In reformatorische kerken zijn de kerkelijke ambten zoals ouderling, diaken en predikant, uitsluitend toegankelijk voor mannen.

Methode

Onderzoeksbron

De data voor dit onderzoek zijn afkomstig van Refoweb. Refoweb is een website (www.refoweb.nl) die zich richt op 'jongeren uit de hele breedte van de gereformeerde gezindte en andere Bijbelgetrouwe christenen' (15279)¹. Naast het forum voor discussies, de nieuwspagina en de profielenpagina waar bezoekers hun eigen foto, video, blog en poll kunnen plaatsen heeft Refoweb een eigen vragenrubriek. In de vragenrubriek worden vragen van bezoekers door diverse deskundigen beantwoord. De vragenrubriek heeft dagelijks circa 2500 unieke bezoekers (Reformatisch Dagblad, 2012).

De procedure bij de vragenrubriek is als volgt. De vraag, die via de website gesteld wordt, komt terecht bij de redactie van de vragenrubriek. Om herkenbaarheid te voorkomen verwijdt de redacteur wel eens wat details. De redacteur van de vragenrubriek kiest de deskundige die de vraag gaat beantwoorden. In 2010 waren er in totaal 145 deskundigen actief (Refoweb, 2011). De deskundige beantwoordt de vraag. Vervolgens komen vraag en antwoord in de vragenrubriek van Refoweb online te staan. In principe worden alle vragen die bij Refoweb binnenkomen beantwoord. Soms wordt bij een vraag verwezen naar een eerder gegeven antwoord. Onder ieder antwoord staat de naam en kerkelijke gezindte van de betreffende deskundige.

Analyse

Door een kwantitatieve analyse van de vragen op Refoweb wordt inzichtelijk hoeveel vragen er over genderproblematiek gaan, of de vragen door een vrouw of man worden gesteld en op welke vraag over genderconcepten het meest gereageerd wordt.

Een kwalitatieve analyse wordt ingezet om duidelijk te krijgen welke onderwerpen aan bod komen in de vragen, welke religieuze aspecten vraagstellers toekennen aan hun vragen over gender, welke relatie zij zien tussen de normatieve kerkelijke traditie en hun subjectieve individuele genderexpressie en hoe de vraagstellers en de mensen die reageren op de vragen hun agency in de spanning tussen de normatieve genderconcepten en de subjectieve individuele genderexpressie verwoorden.

1 Dit nummer verwijst naar een vraag en antwoord op Refoweb. In de vragenrubriek van Refoweb hebben alle vragen en antwoorden een uniek nummer. Vraag en antwoord kunnen worden geraadpleegd door het nummer van de vraag in te vullen in volgende URL: <http://refoweb.nl/vragenrubriek/vraagnummer>. Voor deze vraagnummer 15279 wordt dat dan: <http://refoweb.nl/vragenrubriek/15279>. Verdere citaten uit vragen van Refoweb zijn op gelijke wijze te raadplegen.

Procedure

De documenten van Refoweb zijn beschikbaar op internet (www.refoweb.nl). Zij dienden als primaire data. De gegevens werden verzameld vanaf november 2010 tot februari 2011 in het kader van een onderzoek naar anoniem pastoraat bij vragen rond seksualiteit (van Drie, Ganzevoort & Spiering). Alle vragen geplaatst in de jaren 2001, 2002, 2005, 2009 en 2010 zijn geanalyseerd. Er is gekozen voor 2001 en 2002 omdat in die jaren de eerste vragen op Refoweb werden geplaatst. Als een vraag al op Refoweb staat hoeft men deze niet nogmaals te vragen. We gaan er vanuit dat de meest basale vragen in deze beginjaren van Refoweb gesteld zijn. De jaren 2009 en 2010 zijn gekozen omdat deze jaren de meest recente informatie geven en omdat sinds 2009 reacties op de vragen worden weergegeven. Deze reacties geven aan in hoeverre bepaalde vragen leven onder de bezoekers van de website. Met de analyse van het jaar 2005 worden in totaal vijf van de beschikbare tien jaar geanalyseerd.

Voor de kwalitatieve analyse werd gebruik gemaakt van een *judgement sample*, ook wel bekend als doelgerichte steekproef. Binnen deze aanpak is ervoor gekozen om de diversiteit van de verschillende vragen maximaal tot uiting te laten komen (*maximum variation sample*) (Marshall, 1996). In de kwalitatieve analyse richten we ons op de vragen en de reacties op vraag en antwoord. De antwoorden van de deskundigen laten we buiten beschouwing omdat de antwoorden worden gegeven door deskundigen die uitgekozen zijn om, met meer of minder nuance, de 'officiële' positie van de traditie weer te geven. Onze vraagstelling gaat echter niet over de officiële of default positie maar over hoe gebruikers van Refoweb zich verhouden tot die positie.

Resultaten

Kwantitatieve analyse

Er zijn in totaal 3824 vragen geplaatst op Refoweb in de vijf geanalyseerde jaren. Het thema gender kwam in totaal in 72 vragen aan de orde (1,9%). Van de 72 ingediende vragen over gender waren er 26 (36%) van vrouwen en 4 (6%) afkomstig van mannen. Bij de overige 42 vragen (58%) is het geslacht van de vraagsteller niet bekend.

Refoweb geeft sinds 2009 de bezoekers van de website de mogelijkheid om te reageren op vragen en antwoorden. Vanaf die tijd tot eind 2010 zijn er 34 vragen over gender ingediend met in totaal 481 reacties. Er waren gemiddeld 14 reacties per vraag over deze thematiek². De vraag over gender die de meeste reacties losmaakte is: '[...] Mijn vriend is van huis uit in de Gereformeerde Gemeente in Nederland opgevoed. Ik in de Protestantse Kerk

² Ter vergelijking: vragen over seksualiteit kregen gemiddeld 6,7 reacties, abortus 12, homoseksualiteit 5,2 en anticonceptie 9,1 reacties gemiddeld (van Drie, Ganzevoort & Spiering, 2013).

Nederland (PKN). Hij zegt dat de vrouw haar man hoort te volgen, ook in het geloof. Ik kan mezelf alleen niet vinden in de leer van die kerk. [...]’ (16718). Er volgden 59 reacties.

Tabel 1: Voorkomen van vragen over gender op Refoweb

Jaar	Totaal vragen	aantal Vragen gender	over Vragen over gender (%)
2001	327	9	2,8
2002	155	1	0,6
2005	806	21	2,6
2009	1091	18	1,6
2010	1445	23	1,6
Totaal	3824	72	1,9

Kwalitatieve analyse

Hieronder worden diverse vragen over gender uitgelicht om inzicht te krijgen in de diversiteit van de onderwerpen en de discursieve functies van reformatorische religiositeit met betrekking tot gender.

Reformatorische geloofsgemeenschappen hebben over het algemeen duidelijke normatieve kledingvoorschriften. Een man draagt een broek en een vrouw een rok of jurk. Het onderscheid tussen typische mannen- of vrouwenkleding blijkt moeilijk te worden als het gaat om een legging. Is dit nu een typisch vrouwelijk kledingstuk of is een legging een soort broek en dus niet geschikt voor vrouwen? Een meisje dat met haar ouders hierover van mening verschilt, legt haar probleem voor aan de deskundigen van Refoweb:

Ik denk totaal anders dan mijn ouders over kleding, bijvoorbeeld over leggings. We kunnen er uren over discussiëren, maar het werkt gewoon niet en als ik er nu over begin is het gelijk: ‘Ja, daar hebben we het niet over.’ Zij zeggen dat een legging een broek is. Ik geef heel veel om kleding en vind het erg jammer dat ik geen legging aan mag, want ik vind het leuk staan onder een jurk of een rok. En omdat je tegenwoordig veel kortere rokken/jurken

hebt, vind ik het ook netter staan. Mijn ouders zien alleen het verkeerde er van (17628³).

Voor het bijwonen van kerkdiensten gelden strengere kledingvoorschriften dan voor het normale leven. Binnen reformatorische instituties behoren vrouwen het hoofd te bedekken met een hoedje tijdens de kerkdiensten. In verschillende vragen op Refoweb wordt de vraag gesteld vanaf welke leeftijd meisjes tijdens de kerkdienst het hoofd dienen te bedekken. Hieronder worden twee voorbeelden van een dergelijke vraag gegeven:

In onze gemeente (Gereformeerde Gemeente) is het sinds kort verplicht dat baby's (meisjes) tijdens de doop een hoofddeksel moeten dragen vanwege 1 Korinthe 11. Maar ik lees alleen over een vrouw die bidt of profeteert en in de Statenvertaling staat zelfs dat het alleen getrouwde vrouwen betreft. Ik hoop dat iemand mij hierover duidelijkheid kan geven (14906).

Ik heb een vraag over het dragen van een hoedje voor kleine meisjes. Zeg maar als ze voor het eerst mee naar de kerk gaan. Mijns inziens is het zo dat het dragen van een hoed voor getrouwde vrouwen is, omdat ze hiermee laten zien dat de man haar 'hoofd' is en de eindverantwoording draagt binnen het gezin. Voor mij hoeft een (klein) meisje dan ook geen hoedje te dragen, maar gaat dit pas spelen na het huwelijk (ik draag trouwens wel een hoed naar de kerk). Mijn vriend daarentegen zegt dat kleine meisjes ook een hoedje moeten dragen, meteen al als ze voor het eerst mee gaan naar de kerk. Hoe zit dan nu precies? En als je jouw kind (meisje) laat dopen, moet het dan ook een 'mutsje' op? En zo ja: waarom is dit? (7210)

De vragen vanaf wanneer meisjes een hoedje of mutsje moeten dragen tijdens een kerkdienst hebben een duidelijk ethisch karakter. In deze vragen speelt de interpretatie van 1 Korinthe 11:3-7 een rol, waarin de apostel Paulus de christenen van de gemeente uit Korinthe aanwijzingen geeft aangaande het wel of niet bedekt hebben van het hoofd. Zijn alle mannen als het ware het hoofd van alle vrouwen, inclusief de meisjes en baby's, of geldt het alleen voor getrouwde vrouwen? In de volgende vraag formuleert een vrouw haar moeite met de ideologie dat de man het hoofd van de vrouw is:

Christus is het hoofd van de gemeente en de man het hoofd van de vrouw. Er wordt gezegd dat de man niet méér is dan de vrouw, maar als je het beeld doortrekt dan kun je dat toch niet volhouden, want Christus is wel meer dan de gemeente. Ik heb hier zo vreselijk veel moeite mee: het voelt zo minderwaardig en vernederend. Ik las pas ergens dat het lichaam geen eigen wil heeft maar dat alle beslissingen van het hoofd komen, van de man dus. Nou ben ik een vrouw maar ik heb beslist wél een eigen wil. Als ik toch alleen maar een willoos lichaam moet zijn, waarom heb ik dan een wil? Zo doet het alleen maar enorm pijn. Nu zal de theorie wel komen dat een man zijn eigen vlees niet haat en daar dus rekening mee zal houden, (als het goed is) maar het feit blijft dat in de twee-eenheid van man en vrouw ook twee 'willen' zijn.

³ Ten tijde van de analyse, van november 2010 tot februari 2011, stond deze vraag op Refoweb. Bij het indienen van dit artikel was deze vraag verwijderd van de website. Vragen die geen uniek antwoord krijgen, maar waarbij verwezen wordt naar antwoorden van andere vragen, worden na enige tijd van de website verwijderd (personal communication, e-mail Refoweb, 13-12-2012).

De man gaat dus beslissen welke van die twee 'willen' gaat gebeuren. Ik wil God gehoorzamen, maar ik voel me verschrikkelijk ongelukkig, vernederd, opstandig en nog een heleboel negatiefs meer, met mijn positie. Ik heb al honderdduizend keer aan God gevraagd om berusting en gehoorzaamheid en in de praktijk gaat het allemaal wel redelijk maar het voelt zo fout, zo heel erg fout! Echt heel erg. Kan ik van dat negatieve gevoel afkomen, en zo ja hoe? (17373)

Op het niveau van de psychologische reproductie van gender is er bij deze vrouw een duidelijke spanning aanwezig. Ze ervaart de ambivalentie in tussen enerzijds de uitspraak binnen haar sociale systeem dat de man niet méér is dan de vrouw en anderzijds de normativiteit van de man als het hoofd van de vrouw is. Voor deze normativiteit wordt een beroep gedaan op de religieuze symboliek van Christus als hoofd van de kerk zoals die verwoord is door de apostel Paulus in zijn brief aan de gemeente van Efeze, hoofdstuk 5 vers 22 en 23: 'Vrouwen, wees uw eigen mannen onderdanig, zoals aan de Heere, want de man is hoofd van de vrouw, zoals ook Christus Hoofd van de gemeente is'.

Reacties op deze vraag geven alternatieve interpretaties om de vraagsteller te helpen aan een positieve beleving van het vrouw-zijn:

Toch heeft een vrouw een andere positie dan een man. Je kunt bijv. lezen dat de vrouw is geschapen als hulp van de man. Ik hoorde eens dat hier hetzelfde woord hulp wordt gebruikt als in Psalm 146: Zalig hij die in dit leven, Jakobs God ter hulpe heeft. Dus dat is helemaal niet negatief bedoeld! Zoals een man een vrouw tot hulp kan hebben, hebben wij allemaal Gods hulp nodig.. Als een man misbruik maakt van zijn positie als hoofd door de vrouw als een willoos iemand of slaafje te zien, dan is dat niet goed. Zo staat het niet in het huwelijksformulier. Als je dat wel zo ervaart denk ik dat het tijd is om hulp in te roepen van een dominee of hulpverlener!

Zuster, [... ik wil] je wijzen op het Oude Testament en de rol van vrouw. Jij bent het hoofd van de familie! Zoals bij onze Joodse gemeenten staat de vrouw bovenaan voor het doorgeven van de religie en de gebruiken!! Wees daar trots op!

Al in verkeringstijd kan er een strijd plaatsvinden over wie het voor het zeggen heeft zo blijkt uit onderstaande vraag.

Mijn vriend en ik hebben al enige tijd verkering. Ik wil nu en als we getrouwd zijn een relatie waarin we allebei evenveel voor het zeggen hebben. Mijn vriend is echter van mening dat het Bijbels is dat hij als man en hoofd van het gezin de leiding heeft en de eindverantwoordelijke is en dus meer voor het zeggen heeft. Hij gaat hierin zover dat hij beweert dat hij de eindbeslissingen neemt. Natuurlijk wilt hij wel rekening houden met mij en mijn mening, onder andere uit liefde voor mij. Bijvoorbeeld: als we een nieuwe auto kopen en we zitten daar niet mee op één lijn, dan kijkt hij naar wat het beste is voor ons beiden en dan neemt hij (in plaats van samen) de beslissing (en natuurlijk houdt hij wel rekening met mij). Hij wijst naar argumenten uit het trouwformulier waarin staat dat Abraham de heer van Sara was. Ook zegt mijn vriend dat Paulus ook schrijft over nederige en onderdanige vrouwen. Persoonlijk vind ik dit heel moeilijk, want ik wil graag altijd dat de dingen op mijn manier gebeuren en nu moet ik dus onderdanig zijn. Ik vind het daarom fijner om allebei evenveel voor het zeggen te hebben in plaats van dat ik

onderdanig moet zijn en de man moet volgen. Heeft mijn vriend het echt bij het rechte eind in zijn visie of is dit iets voor vroegere jaren en tilt hij er te zwaar aan? Hoe moet ik hier mee omgaan? (14028)

Bovenstaande vraag laat duidelijk zien dat een bepaald genderconcept gebaseerd is op een specifieke Bijbelinterpretatie. Deze interpretatie wordt in het trouwformulier het bruidspaar voorgehouden als de enig juiste manier om als man en vrouw samen te leven. De normativiteit van de traditionele genderconcepten komen via doctrines, zoals hier geformuleerd in het gezaghebbende trouwformulier, binnen het reformatorische sociale systeem tot expressie.

De volgende vraag is van een vrouw die het beeld van de vrouw in de Bijbel als minderwaardig ervaart.

Eigenlijk heb ik een behoorlijk minderwaardigheidscomplex door de manier waarop er vaak over vrouwen wordt gepraat. Dat is begonnen met de wijze waarop in de Bijbel over vrouwen wordt gesproken. Het draait allemaal om de man. Vrouwen moeten onderdanig zijn en een man mag rustig een paar vrouwen nemen. [...] En als er in de wet staat: 'Gij zult niet begeren,' staat de vrouw tussen de os en de ezel, het huis en andere bezittingen van de naaste. Met andere woorden: de vrouw is eigenlijk een bezit. Ik voel me net een ding. Nu is de tijd gelukkig wel anders, maar ik voel me toch minderwaardig. Niet alleen door de plaats die de vrouw vroeger had, maar ook doordat vrouwen nu als lustobject worden gebruikt. Ik denk dat ik door dit alles mannen eigenlijk maar zielige stumpers vind. Alles draait bij hen om seksualiteit, daar hebben ze hun geld en ziel en zaligheid vaak voor over. Het lijkt wel alsof ze nergens anders aan kunnen denken. Hoe kom ik van al die negatieve gedachten af? Als de feiten anders waren zou dat wel kunnen, maar nu weet ik er geen raad mee (15798).

De vraagsteller ervaart de onderdrukking die uitgaat van bepaalde Bijbelteksten en hoe deze in het normatieve reformatorische discours worden gepredikt. Daarbij voelt ze zichzelf geobjectiveerd tot lustobject. Het is opvallend hoe in de reacties op deze vraag gepoogd wordt deze vrouw te laten zien dat ze juist waardevol is. Daarbij worden argumenten gebruikt die in lijn zijn met de traditie. Enkele voorbeelden hiervan zijn:

Aan wie openbaarde de Heere Jezus Zich het allereerste na Zijn opstanding? Juist, aan een vrouw! Zo belangrijk vind Hij ons dus!

Mijn verloskundige zei: als mannen kinderen zouden moeten baren, kwam er in elk gezin maar eentje. Vrouwen zijn zo sterk ! Oerkracht.

De vrouw werd als hulpe tegenover de man geschapen. Dat impliceert dus dat mannen zonder een vrouw incompleet zijn. Ik zie dat juist als iets moois, een afhankelijkheid zonder dat je daarmee een vrouw degradeert tot bezit.

Misschien kan ik je verder helpen omdat ik inmiddels door de jaren heen erachter ben gekomen dat God heel anders denkt over vrouwen als jij. Een voorbeeld: Vrouwen zijn het KROONJUWEEL van de schepping!

Zonder ons vrouwen was het niet af, er staat steeds geschreven dat 'het goed was' maar toen de vrouw geschapen was, bleek het opeens zeer goed te zijn, toen pas was het af!

Net als de vorige vraagsteller zijn er meer vrouwen die vragen stellen over het seksueel object zijn. De volgende vraag is van een vrouw die worstelt met het subject zijn in haar seksuele relatie met haar man:

Mag je als vrouw ook het initiatief nemen tot gemeenschap, of mag alleen de man dit? Ik zou mijn man wel eens willen verrassen, maar ik durf dat niet goed. Ik moet daarvoor een enorme drempel overwinnen (4788).

Hoewel de meerderheid van vragen over genderconcepten afkomstig zijn van vrouwen, zijn er ook mannen die in een vraag aan Refoweb problemen met het traditionele reformatorische genderconcept formuleren. Hieronder een vraag van een man.

Ik ben inmiddels ruim vijf jaar gelukkig getrouwd en opgegroeid met de gedachte dat je als man de priester bent van het gezin. Mijn vrouw gaat nooit hardop voor in het gebed. Toch zou ik het wel prettig vinden als zij dit zou doen. Anderzijds ben ik bang dat ik dan mijn taak als priester verwaarloos. Maar samen bidden betekent toch ook dat je samen de noden voor de Heere neerlegt? Mag zij dan ook niet het woord voeren in het gebed tot God? Is hier een Bijbelse grond voor? (15429³)

De taak van een priester is 'middelaar tussen God en het volk' te zijn (Den Hertog, 2005, p.465). In orthodox christelijke kringen wordt de man gezien als de priester van het gezin. Hij staat als het ware tussen God en de rest van het gezin en bidt vanuit die positie hardop tot God. De vraagsteller ervaart de spanning tussen dit genderconcept van zijn traditie en zijn verlangen om samen met zijn vrouw te bidden zonder daarbij de traditionele autoriteit van de Bijbel te ondergraven.

Discussie

Het percentage van vragen over gender ten aanzien van het totale aantal ingediende vragen op Refoweb schommelt tussen 2,8% en 0,6% zonder dat er een duidelijke trend zichtbaar is. Bij 58% van de vragen waarin het thema gender aan de orde komt is de sekse van de vraagsteller onbekend. Bij de vragen waarbij wel de sekse van de vraagsteller bekend is, is het merendeel (36%) afkomstig van vrouwen. Slechts 6% van de vragen over gender werd ingediend door een man. De vrouwen zochten vooral hulp bij problemen rond de traditionele en statische gendernormativiteit. Toch zijn er ook mannen die vragen stellen bij traditionele reformatorische genderconcepten.

In vragen over gender zijn de vier niveaus die Scott (1986) aanhaalt voor de constructie van genderidentiteiten te herkennen. Als eerste het gebruik van beelden en symboliek; binnen de reformatorisch context gaat het om religieuze symboliek, zoals Christus als hoofd van de gemeente. Het tweede niveau komt tot uiting in de genderconcepten die meestal in binaire opposities wordt uitgedrukt. In vragen op Refoweb over gender worden deze concepten

en hun opposities benoemd. Hieronder gaan we daar dieper op in. Bij het derde niveau worden in protocollen en maatschappelijke instituties de genderconcepten vastgelegd, bijvoorbeeld het huwelijk en het daarbij behorende formulier. Op het vierde niveau is er het subject die op persoonlijke wijze zijn of haar genderidentiteit of vragen daarover verwoord. In alle vragen komt de persoonlijke omgang met genderconcepten naar voren.

Onderwerpen die aan bod komen zijn de positie van de vrouw ten opzichte van de man in het huwelijk en het dragen van specifiek vrouwelijke kleding. Opvallend zijn de vragen waarin vrouwen aangeven dat ze het als vernederend ervaren als de man als hoofd van de vrouw functioneert. Zowel in de argumentatie voor het dragen van een hoedje of mutsje tijdens de kerkdienst, het zelf beslissingen kunnen nemen en het initiatief tot een vrijpartij, speelt het idee van de man als hoofd van de vrouw een centrale rol. De man, het hoofd, wordt daarbij geassocieerd als met de geest, het hogere, en de vrouw met het lichaam, het lagere. Het hoofd beheerst het lichaam. Het gaat hier om een waardepatroon dat als patriarchaal kan worden aangeduid. De mannen, meestal vaders, zijn het hoofd van het gezin. In het patriarchale denken verdeelt men de werkelijkheid in een 'hoger' deel en in een 'lager' deel. Hier is sprake van binaire opposities (Scott, 1986). De binaire opposities tussen mannelijk en vrouwelijk hebben impact op de genderconcepten. Binnen de orthodox-christelijke context is dit dualisme gebaseerd op de scheppingsorde en daarmee geordineerd door God (Burn & Busso, 2005).

Uit de analyse van de vragen uit Refoweb blijkt er een verband te zijn tussen de verschillende dualismes. Zoals het geestelijke boven het lichamelijke staat, zo staat de man boven de vrouw en het mannelijke boven het vrouwelijke. De man wordt hierin geassocieerd met het geestelijke en het is zijn taak om als priester van het gezin te functioneren (McNamara, 1985) (15429) en hij is degene die de beslissingen neemt (14028). De vrouw wordt in verband gebracht met het lichaam. De stap van de associatie van de vrouw met het lichaam naar de ervaring van een vrouw die zich een lichamenlijk lustobject voelt blijkt klein te kunnen zijn (15789).

Vanuit het dualisme wordt de man geassocieerd met het geestelijke. Binnen de reformatorische kerken zijn bijvoorbeeld de kerkelijke ambten als predikant, ouderling en diaken, alleen toegankelijk voor mannen. Tegen de verwachting in wordt er over de positie van de vrouw in de kerk nauwelijks een vraag gesteld. Slechts een van de 72 vragen ging hierover. In geen van de geanalyseerde vragen ging het over het vrouwenstandpunt van SGP. Wellicht speelt bij beide thema's een rol dat de vrouwen zich niet tegen de reformatorische denkwereld afzetten. Het feit dat ze een vraag stellen aan de deskundige van Refoweb laat zien dat ze hulp zoeken in eigen kring. Ook hun *agency* moet vanuit het hun eigen sociale context geïnterpreteerd worden (Mahmood, 2005). Binnen het reformatorische gedachtegoed zoeken de vraagstellers antwoorden op hun vragen en komen ze met redeneringen die het hun moeilijk maakt hun eigen subjectieve ervaringen binnen het normatieve reformatorische systeem te plaatsen. Een voorbeeld van een vraagsteller: 'Ik las pas ergens dat het lichaam geen eigen wil heeft maar dat

alle beslissingen van het hoofd komen, van de man dus. Nou ben ik een vrouw maar ik heb beslist wél een eigen wil' (17373). Ook legt de vraagsteller de vinger op een pijnlijke ambivalentie in de genderconcepten: 'Christus is het hoofd van de gemeente en de man het hoofd van de vrouw. Er wordt gezegd dat de man niet méér is dan de vrouw, maar als je het beeld doortrekt dan kun je dat toch niet volhouden, want Christus is wel meer dan de gemeente' (17373). Door dit te stellen toont ze haar eigen subjectiviteit, haar *agency*. Toch blijft zij met haar vraag binnen de reformatorische geloofsbeleving. Ze bidt tot God om 'berusting en gehoorzaamheid'. Hier ligt een bewuste geloofskeus aan ten grondslag, een daad van autonomie, hoewel deze vorm *agency* vanuit een liberaal-seculier referentiekader vaak niet als zodanig herkend zal worden. Dat hangt er mee samen dat de vrouwelijke vraagstellers hun eigen beleving ook steeds ter discussie stellen. Ze leveren met hun vraag wel kritiek op de gangbare interpretatie, maar zien die kritiek ook weer als een negatieve houding waar ze vanaf zouden willen komen. Ze wisselen zo berusting en opstandigheid af.

In de data zijn drie verschillende vormen van *agency* zoals Doodeman (2012) ze omschrijft te onderscheiden. In het merendeel van de vragen is een spanning zichtbaar tussen de *ascribed agency* en de *actualized agency*. Voorbeelden van de spanning tussen de *agency* die de sociale context toekent en de *agency* die een persoon daadwerkelijk vorm kan geven zijn: '[...], ik wil graag altijd dat de dingen op mijn manier gebeuren en nu moet ik dus onderdanig zijn' (14028) en 'ik voel me verschrikkelijk ongelukkig, vernederd, opstandig en nog een heleboel negatiefs meer, met mijn positie' (17373). De *constructed agency* kan dan fungeren als brug of uitweg. Met name in de reacties op de vragen komt deze functie van *constructed agency* in het bijzonder tot uiting. Religieuze boodschappen worden daarin gereconstrueerd zodat ze gaan functioneren als een vorm van *empowerment*. Bijvoorbeeld: 'Zuster, [... ik wil] je wijzen op het Oude Testament en de rol van vrouw. Jij bent het hoofd van de familie! [...] Wees daar trots op!' (reactie op vraag 17373). 'De vrouw werd als hulpe tegenover de man geschapen. Dat impliceert dus dat mannen zonder een vrouw incompleet zijn. Ik zie dat juist als iets moois, een afhankelijkheid zonder dat je daarmee een vrouw degradeert tot bezit' (reactie op vraag 15798). Een ander voorbeeld van de reconstructie van het concept dat de vrouw de hulp van de man is: 'Ik hoorde eens dat hier hetzelfde woord hulp wordt gebruikt als in Psalm 146: Zalig hij die in dit leven, Jakobs God ter hulpe heeft. Dus dat is helemaal niet negatief bedoeld!' (reactie bij vraag 17373).

De vraagstellers blijven binnen het reformatorische discours functioneren. Doordat de vragen op internet staan en dus openbaar zijn hebben zij wellicht de capaciteit om de traditie te transformeren (Bracke, 2008). Tegelijk zijn de vragen gemodereerd en worden de antwoorden gegeven door vertegenwoordigers van de klassieke leer. Dat maakt het belangwekkend dat ook de kritische vragen worden opgenomen, ook al stimuleren de antwoorden niet tot een herziening van de traditie. Nader onderzoek naar de verandering

van de traditie onder invloed van dit kritische publieke discours is noodzakelijk.

Methodologische beperkingen van dit onderzoek betreffen de steekproef en de analyse. De resultaten en conclusies gaan specifiek over de gestelde vragen op Refoweb en zijn niet representatief voor de algemene ervaring van genderconcepten binnen de reformatorische gezindte. De kleine steekproef van het kwalitatieve deel van het onderzoek is duidelijk een beperking, maar het is een onvermijdelijk aspect van kwalitatief onderzoek. Wat is verloren aan generaliseerbaarheid wordt gewonnen in de rijkdom van details (Malterud, 2001).

Bij de analyse en interpretatie, zeker wat betreft de formulering van de *agency* van de vraagstellers, is het van belang op te merken dat een goed verstaan plaatsvindt vanuit sociaal-culturele context van de vraagstellers (Mahmood, 2005). Hier ligt mogelijk een bias, want de onderzoekers, hoewel in meer of mindere mate verbonden met het christendom, hebben geen reformatorische achtergrond.

Het huidige onderzoek richt zich op de vragen die mensen hebben ingediend bij Refoweb. De antwoorden van de deskundigen en de reacties van bezoekers van de site zijn niet geanalyseerd, maar dat zou een interessant vervolgonderzoek zijn. De vragen op Refoweb gaan amper over de positie van de vrouw in de kerk, terwijl er veel vragen zijn over de onderschikte positie binnen het gezin. Hoe verhouden die zich tot elkaar? Vervolgonderzoek naar de rol van God binnen genderproblematiek is ook van belang. Hoe kijken vrouwen die last hebben van traditionele gendernormen aan tegen God. Houden ze God verantwoordelijk, omdat veel traditionele gendernormen op Bijbelteksten zijn gebaseerd, of ervaren ze juist steun van God bij het ontwikkelen van hun *agency*?

Besluit

De persoonlijke verwoording van de vragen over gender op Refoweb geven een unieke inkijk in de problemen die op dit gebied ervaren worden. De vragen laten zien dat mensen, vooral vrouwen maar ook mannen, worstelen met de normatieve genderconcepten. De vragen en reacties op de vragen laten zien dat ook bij een tamelijk strak doorgegeven traditionele visie op genderrollen vrouwen binnen de reformatorische traditie zoeken naar openingen voor een toename van *agency*. Deze *agency* is alleen goed te verstaan vanuit de reformatorisch context. Mogelijkerwijs hebben de vragen op Refoweb de capaciteit de reformatorische traditie te transformeren.

Literatuur

Baars-Blom, M. (2006). *De onschuld voorbij... Over reformatorische cultuur en wereldbestormende meisjes*. Kampen: Uitgeverij Kok.

Aart van Drie, R.Ruard Ganzevoort & Mark Spiering, 'Het voelt zo minderwaardig'.
Tijdschrift voor Genderstudies 16(4), 2013, 5-17.
© Aart van Drie, R.R. Ganzevoort & Mark Spiering

- Bernts, T., Jong, G. de & Yar, H. (2006). Een religieuze atlas van Nederland. In: Donk, W. B. H. J. van de, Jonkers, A. P., Kronjee, G. J., & Plum, R. J. J. M. (Eds.) *Geloven in het publieke domein. Verkenningen van een dubbele transformatie* (pp.89-138). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Bracke, S. (2008). Conjugating the modern/religious, conceptualizing female religious agency. *Theory, Culture & Society* 25(6), 51-67. doi: 10.1177/0263276408095544
- Bulanda, J. R. (2011). Doing family, doing gender, doing religion: Structured ambivalence and the religion-family connection. *Journal of Family Theory & Review* 3, 179-197. doi:10.1111/j.1756-2589.2011.00093.x
- Burn, S. M., & Busso, J. (2005). Ambivalent sexism, scriptural literalism, and religiosity. *Psychology of Women Quarterly* 29, 412-418. doi: 10.1111/j.1471-6402.2005.00241.x
- Den Hertog, C. G. (2005). Priester. In: Noordegraaf, A., Kwakkel, G., Paas, S., Peels, H. G. L., & Zwiep, A. W. (Eds.), *Woordenboek voor bijbellezers* (pp.464-468). Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum.
- Doodeman, S. (2012). *Muslim women's freedom. Constructing agency at the intersection of being woman and religious in Dutch society* (Unpublished master's thesis). Amsterdam: VU University.
- Gallagher, S. K., & Smith, C. (1999). Symbolic traditionalism and pragmatic egalitarianism: Contemporary evangelicals, families, and gender. *Gender and Society* 13, 211-233. doi: 10.1177/089124399013002004
- Gay, D. A., Ellison, C. G., & Powers, D. A. (1996). In search of denominational subcultures: Religious affiliation and 'pro-family' issues revisited. *Review of Religious Research* 38, 3-17.
- Haig, D. (2004). The inexorable rise of gender and the decline of sex: Social change in academic titles, 1945-2001. *Archives of Sexual Behavior* 33, 87-96.
- Hendriks, J. (1991). Looking for pastoral care anonymously. *Journal of Empirical Theology* 4, 81-104. doi: 10.1163/157092591X00065.
- Isherwood, L. (2004). Learning to be a woman: Feminist theological reflections on sex education in church schools. *Sex Education* 4, 273-283. doi:10.1080/1468181042000243358
- Mahmood, S. (2005). *Politics of Piety: The Islamic revival and the feminist subject*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Maltby, L. E., Hall, M. E. L., Anderson, T. L., & Edwards, K. (2010). Religion and sexism: The moderating role of participant. *Sex Roles* 62, 615-622. doi: 10.1007/s11199-010-9754-x
- Malterud, K. (2001). Qualitative research: Standards, challenges and guidelines. *Lancet* 358, 483-488. doi: 10.1016/S0140-6736(01)05627-6
- Marshal, M. N. (1996). Sampling for qualitative research. *Family Practice* 13, 522-525. doi: 10.1093/famp/13.6.522
- McNamara, P. H. (1985). The New Christian Right's view of the family and it's social science critics: A study in differing presuppositions. *Journal of Marriage and the Family* 47, 449-458. doi: 10.2307/352143
- Mills, S. (2011). Caring through technology: Using e-mail for christian pastoral care. *Interacting with Computers* 23, 106-116. doi: 10.1016/j.intcom.2010.10.005
- Oomen, B., Guijt, J., Meijvogel, I., Ploeg, M., & Rijke, N. (2009). *Recht op Verschil? Percepties en effecten van de implementatie van gelijkebehandelingswetgeving onder orthodox-protestanten in Nederland*. Middelburg: Roosevelt Academy. Retrieved from <http://www.gelijkheidsonderzoek.nl/Eindrapport%20Recht%20op%20Verschil.pdf>.
- Peek, C. W., Lowe, G. D., & Williams, L. S. (1991). Gender and God's word: Another look at religious fundamentalism and sexism. *Social Forces* 69, 1205-1221. doi: 10.1093/sf/69.4.1205
- Reformatoisch Dagblad (2012). Internetfora: ontmoetingsplek voor refo's (12-05-2012). Retrieved from: http://www.refdag.nl/achtergrond/consument/internetfora_ontmoetingsplek_voor_refo_s_1_643695
- Refoweb (2011). *Populairste artikelen uit de vragenrubriek in 2010*. Retrieved from: <http://refoweb.nl/nieuws/716/Populairste-artikelen-uit-de-vragenrubriek-in-2010.html>.

- Scott, J. W. (1986). Gender: a useful category of historical analysis. *The American Historical Review* 91, 1053-1075. doi: 10.2307/1864376
- Van Drie, A., Ganzevoort, R. R., & Spiering, M. (2013). Anonymous pastoral care for problems pertaining to sexuality. *Journal of Religion and Health* [online first, 1-19]. DOI 10.1007/s10943-013-9746-6
- Warren, K. J. (1988). Critical thinking and feminism. *Informal Logic* 10, 31-44.